

МОРФОЛОГО-СЛОВОВІРНЕ ПЕРЕВНОРМУВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УСТАЛЕНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811. 161.2'367.4+81'373.613

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).92–99

Горденська К. Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях; кількість бібліографічних джерел –10; мова українська.

Анотація. Актуальність статті зумовлена потребою перегляду узвичаєного трактування словотвірної структури давно запозичених прикметників, установлення відповідності між чужомовними засобами й словотвірними засобами української мови задля досягнення оптимального співвідношення між національними і чужомовними словотвірними складниками.

Мета дослідження – простежити основні закономірності в синхронному морфолого-словотвірному перевнормуванні запозичених прикметників із гібридними суфіксами, що постали внаслідок поєднання чужомовних суфіксів і типового українського прикметникового суфікса -н-, оцінити нормативність і доцільність цих новітніх процесів.

Дослідження виконано за допомогою методу спостереження та описового методу. Принагідно застосовано структурний метод (для аналізу морфемної структури прикметників) та метод функційного аналізу (для визначення функційних переваг різноструктурних прикметників).

Новітні тенденції до переважного використання національних зразків у прикметниковому словотворенні, а особливо в термінованні, витлумачено як синхронне морфолого-словотвірне перевнормування раніше запозичених прикметників латинського походження. Досліджено умови та закономірності синхронного морфолого-словотвірного перевнормування запозичених прикметників у контексті новітньої тенденції до переважного використання національних зразків прикметникового словотворення, що набуває поширення в сучасній українській мовній практиці, зокрема в науковому та публіцистичному дискурсах.

Відзначено вибірковість заміни гібридних суфіксів питомими прикметниковими суфіксами, з'ясовано проблеми лексикографічного кодифікування перевнормованих прикметників передусім у новітніх тлумачних та орфографічних словниках української мови, наголошено на потребі послідовного перевнормування словотвірної структури однотипних відносних прикметників.

Ключові слова: запозичені прикметники, гібридний суфікс, усталені словосполучення, синхронне морфолого-словотвірне перевнормування, питомий словотвірний суфікс.

Формулювання проблеми. Прикметники, запозичувані з різних мов і в різний час, зазнавали пристосування до морфологічної та словотвірної підсистем української літературної мови, що вможливило використання їх насамперед для творення термінів-словосполучень, передусім у ролі означального компонента до їхнього опорного іменника. Паралельно з прикметниками або раніше чи пізніше входили й спільнокореневі чужомовні іменники, які освоювали відповідно до усталених зразків морфологічної та словотвірної структури іменників в українській мові. Основними засобами, що маркували їхню частиномовну належність, були суфікси й закінчення прикметників та іменників. Результатом цих тривалих процесів стали ряди спільнокоренових запозичених слів, на основі співвідношень яких їх членували на морфеми та встановлювали синхронну словотвірну похідність: твірну основу і словотвірний суфікс. У працях зі словотвору в академічній лінгвоукраїністиці визначено словотвірні типи запозичених прикметників із гібридними суфіксами, які зазнавали фахової критики у 20–30-х рр. ХХ ст. з боку тих дослідників, які відстоювали і пропагували національні зразки творення прикметників [Горецький 1930]. В останні троє десятиріч в українському мовознавстві гостро постала проблема перегляду узвичаєного трак-

тування словотвірної структури давно запозичених прикметників, наслідком чого є, зокрема, використання багатьох із них з іншими словотвірними суфіксами в українській мовній практиці. Сьогодні фахівці намагаються конструктивно переглянути колишні процеси словотворення, зважити на сформовані в українській мові традиції освоєння чужомовних засобів, увідповіднити їх зі словотвірними засобами української мови, пропонують надати перевагу національним словотвірним зразкам задля досягнення оптимального співвідношення між національними і чужомовними складниками [Вознюк, Наконечна 2016, с. 50; Вакуленко 2018].

Аналіз досліджень. Лінгвісти відзначили найвищу активність суфікса -н- в морфолого-словотвірному оформленні запозичених прикметників, що пояснили його високою продуктивністю у творенні відіменникових відносних прикметників у слов'янських мовах і в українській зокрема [Кунець 1963, с. 166–177], а також сприятливими морфологічними умовами сполучуваності цього суфікса з іменниковими основами на приголосний, що є типологічною рисою морфемної структури іменників у слов'янських мовах [Грищенко 1978, с. 145–146]. Функцію суфікса -н- у відсубстантивному творенні відносних прикметників обмежували лише формальним вираженням рекатегорійного перетво-

рення іменник → відносний прикметник і надали важливого значення семантиці твірної основи [Грищенко 1978, с. 147].

У радянський період суть морфологічного та словотвірного освоєння запозичених із різних мов прикметників обмежили переважно приєднанням питомого суфікса **-н-** до чужомовних (переважно латинських) прикметникових словотворчих суфіксів **-іс-**, **-іv -**, **-al-**, **-ar-**, що дало підстави виділити гібридні словотворчі суфікси прикметників **-ічн-** / **-ичн-**, **-ивн-**, **-альн-**, **-арн-** (**-ярн-**). Вони набули значного поширення в українській термінології, насамперед як означальні компоненти у складі термінових словосполучень. Проте із 90-х років ХХ ст. цей підхід, попри його узвичаєння та поширення, українські мовознавці, а також фахівці інших галузей знань, намагаються оцінити з погляду його відповідності національним зразкам творення прикметників. Зроблено висновок про потребу провести синхронне морфолого-словотвірне перевнормування, яке обмежить використання у відіменникових прикметниках зазначених гібридних суфіксів. Воно передбачає замінити їх суфіксом **-н-**, який потрібно приєднати до запозиченої іменникової основи на **[ій]**. Ці новітні процеси розгортаються поступово, вони ще не досліджені цілісно в українському мовознавстві, тому потребують виваженого фахового аналізу. Саме це спонукало обрати їх об'єктом спеціального вивчення.

Мета нашого дослідження – простежити основні закономірності в синхронному морфолого-словотвірному перевнормуванні запозичених прикметників із гібридними суфіксами, що постали внаслідок поєднання чужомовних суфіксів і типового українського прикметникового суфікса **-н-**, оцінити нормативність і доцільність цих новітніх процесів.

Дослідження виконано за допомогою **методу** спостереження та описового методу. Принагідно застосовано структурний метод (для аналізу морфемної структури прикметників) та метод функційного аналізу (для визначення функційних переваг різноструктурних прикметників).

Виклад основного матеріалу. Високий морфолого-словотвірний потенціал суфіксів особливо виразно помітний у творенні прикметників від іменникових основ іншомовного походження та в морфолого-словотвірному оформленні прикметників, запозичених із латинської і грецької мов, що були основними джерелами їх постачання до слов'янських мов й української зокрема. Річ у тім, що прикметники, створені на латинській та грецькій основі, слов'янські мови запозичували як готові лексичні одиниці. Суть морфологічного освоєння таких прикметників полягала у відкиданні їхніх словозмінних морфем і приєднанні суфікса **-н-** до чужомовних словотворчих морфем, що були в їхньому складі, зокрема до суфіксів **-іс-**, **-іv -**, **-al-**, **-ar-**. Унаслідок поєднання цих різномовних суфіксів постали, за визначенням А.П. Грищенка, гібридні суфікси **-ічн-** / **-ичн-**, **-ивн-**, **-альн-**, **-арн-** (**-ярн-**) та з'явилися прикметники іншомовного походжен-

ня на **-ічний** / **-ичний**, **-ивний**, **-альний**, **-арний** (**-ярний**) [Грищенко 1978, с. 149]. В українській граматиці радянського періоду їх кваліфікували як нові дериваційні суфікси – похідні суфікса **-н-** [Городенская 1986, с. 212], використовувані в суфісальному творенні відсубстантивних відносних прикметників.

Одну з найбільших груп становлять відносні прикметники на **-ічний** / **-ичний**. Зі словотвірного погляду вони досить неоднорідні, про що свідчать в українській мові їхні синхронні структурно-семантичні співвідношення з різними типами запозичених іменників. Саме на основі цих співвідношень дослідники визначали словотворчий суфікс прикметників іншомовного походження. На жаль, досі спостерігаємо розбіжності у витлумаченні їхньої словотвірної структури.

Донедавна дериватологи виокремлювали самотійний суфікс **-ічн-** / **-ичн-** у прикметниках, співвідносних з іменниками жіночого роду на **-ія**, бо акт утворення таких прикметників кваліфікували як приєднання суфікса **-ічн-** / **-ичн-** до утнутої іменникової основи, зі складу якої вилучено звукосполучення **[ій]**, пор.: *академ[ій]- (-а) + -ічн- (-ий) → академічний*, *демократ[ій]- (-а) + -ичн- (-ий) → демократичний*, *еколог[ій]- (-а) + -ічн- (-ий) → екологічний*, *соціолог[ій]- (-а) + -ічн- (-ий) → соціологічний* [Грищенко 1978, с. 150].

Із 90-х рр. ХХ ст. в українському словотворенні помітно активізувалася тенденція до автохтонізації та посилювалися пуристичні настрої в середовищі мовців незалежного українського суспільства. Особливо помітними та впливовими стали ці чинники в термінології і дериватології української мови, оскільки фахівці, що працюють над створенням та внормуванням її галузевих терміносистем, намагаються оперти пропоновані терміни на питому українську мовну основу, використати історично сформовані зразки словотворення, зважити на особливості звукового та грамагічного ладу української мови, що вирізняють її з-поміж інших слов'янських мов. Одним із виявів цієї тенденції вважаємо зміни і в словотвірній структурі прикметників іншомовного походження на **-ічний** / **-ичний**, співвідносних у сучасній українській мові з іменниками жіночого роду на **-ія**. Суть цих змін полягає у відмові від традиційної кваліфікації, за якою такі прикметники постали від утнутої основи іменників жіночого роду на **-ія** за допомогою суфікса **-ічн-** / **-ичн-**, та визнанні нового їх витлумачення – як дериватів, утворених за допомогою суфікса **-н-** від нескорочених іншомовних іменникових основ із кінцевим звукосполученням **[ій]**, оскільки на стикові твірної основи і словотворчого афікса звукосполучення **[йн]** морфологічно органічне для української мови [Грищенко 1978, с. 146]. Оформлення морфологічної та словотвірної структури таких прикметників відповідно до властивого українській мові словотвірного зразка маємо підстави кваліфікувати як їх морфолого-словотвірне перевнормування. На цій заміні наполягали відомі українські мовознавці ще у 20 – 30-х рр. минулого сторіччя. Зокрема, П. Горецький

в одній зі своїх статей окреслив можливості вибіркової заміни багатьох чужомовних сегментів, зокрема й **-іч-** / **-ич-**, запозичених у складі прикметників [Горецький 1930, с. 23–26].

Важливо зауважити, що перевнормування словотвірної структури іншомовних прикметників на **-ічний** / **-ичний**, співвідносних з іменниками жіночого роду на **-ія**, в українській мові представлене досить широко, але попри це має ще вибірковий характер. Перевнормовані прикметники поки що вживають в індивідуальних мовних практиках, передусім автори у своїх наукових працях. Серед таких прикметників *аналогійний* від *аналогія* замість *аналогічний* (пор.: *аналогійні відношення, зв'язки*); *антоніміїний* від *антонімія* замість *антонімічний* (пор.: *антоніміїні відношення*); *драматургіїний* від *драматургія* замість *драматургічний* (пор.: *драматургіїний дискурс*); *іронійний* від *іронія* замість *іронічний* (пор.: *іронійний вислів*); *методологіїний* від *методологія* замість *методологічний* (пор.: *методологіїний підхід*); *морфологіїний* від *морфологія* замість *морфологічний* (пор.: *морфологіїні категорії*); *неологіїний* від *неологія* замість *неологічний* (пор.: *неологіїний аспект*); *омоніміїний* від *омонімія* замість *омонімічний* (пор.: *омоніміїні відношення*); *синоніміїний* від *синонімія* замість *синонімічний* (пор.: *синоніміїні відношення*); *тавтологіїний* від *тавтологія* замість *тавтологічний* (пор.: *тавтологіїні зв'язки*); *термінологіїний* від *термінологія* (пор.: *поняттєво-термінологіїний апарат*); *топоніміїний* від *топонімія* замість *топонімічний* (пор.: *топоніміїна проблематика*) та ін., напр.: ...*драматургіїний* дискурс лінгвісти аналізують у межах художнього дискурсу (В. Корольова); Однак, на нашу думку, *драматургіїний* дискурс, маючи властиві лише йому ознаки, заслуговує на виокремлення й аналіз як самостійного дискурсу... (В. Корольова); Найважливіша роль у *драматургіїному* дискурсі належить перформативним реплікам... (В. Корольова); Словник у багатьох дечому подібний на попередню лексикографічну працю авторки... По-друге, за *методологіїним* підходом... (А. Загнітко); Поняття поліфункційності також потрапило в *синоніміїне* поле явищ перехідності (Л. Шитик); Мета статті – виокремити та проаналізувати типи *синоніміїних* відношень між компонентами транспозиційної парадигми в системі формально простого семантично складного речення (О. Куц); *Тавтологіїні* фразеологізовані речення із фразеозв'язковим комплексом утворюють тільки один структурний тип (М. Личук); У синтаксичній площині явище *термінологіїної* синонімії також представлене багатьма лексемами... (Л. Шитик); В україністиці проблему *типологіїної* кваліфікації аналізованих конструкцій у різних аспектах досліджувало багато лінгвістів (Л. Шитик).

Обстеживши мовознавчу практику, маємо підстави констатувати, що одні з перевнормованих прикметників набули статусу узусних одиниць, бо стали вжитковими в науковому дискурсі багатьох дослідників (серед них – *аналогійний*, *антонімії-*

ний, *омоніміїний*, *синоніміїний*, *топоніміїний*, *типологіїний*, *драматургіїний* та ін.), тоді як більше тих, що використані в індивідуальних мовних дискурсах (це – *іронійний*, *лінгвокультурологіїний*, *методологіїний*, *морфологіїний* та ін.). Очевидним є й те, що одні прикметники на **-ічний** / **-ичний** в ідіолекті певного автора вже перевнормовані, а структурно однотипні, які так само можуть бути перевнормованими, він уживає у традиційному словотвірному оформленні, пор.: *аналогіїний вплив*, *типологіїні ознаки* і *онтологічна тенеза*, *онтологічна сутність*.

Спостерігаємо непослідовність і у вживанні деяких із перевнормованих прикметників із суфіксом **-н-**, оскільки деякі автори приєднали його до основи іменників жіночого роду з кінцевим [ій], пор.: *діахроній-н-ий* ← *діахроній-* (-а), *синхроній-н-ий* ← *синхроній-* (-а), напр.: *Отже, за своєю історією, за походженням – це закінчення (діахроніїний вимір), за сучасним станом із урахуванням накопчених правописних особливостей – це єднальний інтерфікс (синхроніїний вимір)* (А. Нелюба). Більше тих, хто приєднав цей прикметниковий суфікс до утнутої основи жіночого роду, тобто без кінцевого звукосполучення [ій], пор.: *діахрон-н-ий*, *синхрон-н-ий*, напр.: *Синхронний та діахронний аспекти мовної енантіосемії* (Т. Колісниченко); *Синхронне й діахронне дослідження мови в концепції вчених Казанської лінгвістичної школи* (Ю. Ольховська); *Діахронні дослідження синонімії з використанням реляційної бази даних* (М. Білинський, О. Басалкевич).

Проте перевнормування не може стосуватися інших груп прикметників на **-ічний** / **-ичний**. Це, по-перше, прикметники співвідносні з іменниками жіночого роду на **-ика**, у яких **-ик-** не має статусу самостійного суфікса, тому в цих прикметниках потрібно виділяти словотворчий суфікс **-н-**, перед яким звук [к] твірної основи почергувався із [ч], пор.: *акустика – акустич-н-ий*, *арифметика – арифметич-н-ий*, *генетика – генетич-н-ий*, *граматика – граматич-н-ий*, *етика – етич-н-ий*, *класика – класич-н-ий*, *музика – музич-н-ий*, *семантика – семантич-н-ий*, *практика – практич-н-ий*, *профілактика – профілактич-н-ий* та ін.

По-друге, прикметники, які корелюють із непохідними іменниками жіночого та чоловічого роду, що вможливає виділити в їхній будові самостійний прикметниковий суфікс **-ічн-** / **-ичн-**, пор.: *гігієна – гігієн-ічн-ий*, *дієта – дієт-ичн-ий*, *канон – канон-ічн-ий*, *клімат – клімат-ичн-ий*, *конус – кон-ічн-ий*, *куб – куб-ічн-ий*, *циліндр – циліндр-ичн-ий* та ін.

По-третє, деякі іншомовні прикметники на **-ічний** / **-ичний**, що не мають в українській мові спільнокореневих іменників (*сейсмічний*, *термічний*). Попри це в їхній структурі деякі автори виділяли суфікс **-ічн-** / **-ичн-** і позиційно пов'язану передсуфіксальну частину [Грищенко 1978, с. 151]. З погляду синхронних словотвірних співвідношень ці прикметники непохідні в українській мові, у їхній морфемній структурі використано суфікс **-н-**, за

допомогою якого вони морфологічно оформлені як прикметники української мови.

Вибіркове словотвірне перевнормування спостерігаємо і в структурі прикметників іншомовного походження на **-альний / -іальний, -уальний**, що становлять так само велику групу, неоднорідну з погляду синхронних словотвірних співвідношень. Спираючись на них, маємо змогу правильно визначити словотвірну структуру прикметників, від чого залежить перспектива витлумачити її на основі органічних для української мови словотвірних типів.

Дериватологи вважали суфікс **-альн-** гібридним, результатом поєднання латинського за походженням форманта **-alis**, що втратив словозмінну морфему **-is**, і прикметникового суфікса **-н-** [Грищенко 1978, с. 151]. Його виділяли в словотвірній структурі іншомовних прикметників, співвідносних з іменниками чоловічого роду з основою на приголосний: *зодіак-альн-ий* ← *зодіак*, *тон-альн-ий* ← *тон*, *гормон-альн-ий* ← *гормон*, *сектор-альн-ий* ← *сектор*, *діаметр-альн-ий* ← *діаметр*, *спектр-альн-ий* ← *спектр*, *центр-альн-ий* ← *центр*, *регіон-альн-ий* ← *регіон*, *орнамент-альн-ий* ← *орнамент*, *експеримент-альн-ий* ← *експеримент*, *континент-альн-ий* ← *континент*, *горизонт-альн-ий* ← *горизонт*, *документ-альн-ий* ← *документ*, *інструмент-альн-ий* ← *інструмент*, *суфікс-альн-ий* ← *суфікс*, *процес-уальн-ий* ← *процес*, *текст-уальн-ий* ← *текст*. Словотвірну структуру деяких із цих прикметників перевнормовано за органічнішим для українського словотвору зразком, а саме їхній гібридний суфікс **-альн-** та його варіанти **-іальн-**, **-уальн-** замінено питомими суфіксами **-н-**, пор.: *секторний* замість *секторальний* (напр.: *секторний принцип*), *орнаментний* замість *орнаментальний* (напр.: *орнаментний візерунок*), або **-ов-**, пор.: *текстовий* замість *текстуальний* (напр.: *текстовий аналіз*), *процесовий* замість *процесуальний* (напр.: *процесові дієслова*). За спостереженнями мовознавців, «прикметники, утворені питомим суфіксом **-ов-**, поступово витісняють термінокомпоненти з гібридним суфіксом **-уальн-**, що постав на основі поєднання іншомовного афікса з питомим суфіксом **-н-**, оскільки вони компактніші за структурою і відповідають традиції творення українських відносних прикметників» [Баган 2017, с. 9]. Проте новітні тлумачні словники української мови досі подають такі спільнокореневі прикметники здебільшого з двома суфіксами: гібридним суфіксом і суфіксом-субститутом, за допомогою яких розмежують значення цих прикметників, пор.: *секторний* (який стосується іменника *сектор* зі значенням ‘частина круга, обмежена дугою і двома радіусами’), напр.: *секторний простір*, і *секторальний*, що пов’язаний з іншими значеннями цього іменника (‘простір, ділянка, обмежені радіальними лініями, частина установи організації’), напр.: *секторальне засідання* [Словник української мови 2012, с. 1034]; *секторальне розведення військ* (В. Зеленський); *орнаментний* (який стосується іменника *орнамент* зі значенням *мист.* ‘оздоблювальний візерунок’), напр.: *орнаментний матеріал*, і *орнаментальний*, напр.: *орнаменталь-*

ний стиль [Словник української мови 2012, с. 695]. Не розмежують їх послідовно і в сучасній мовній практиці, пор.: *Яскравий орнаментний купол цієї культової споруди дуже нагадує великоднє яйце-писанку* (Високий замок, 28.04.2019); *Петриківський розпис – український декоративно-орнаментний народний живопис, який сформувався в Петриківці Дніпропетровської області* (<https://zaxid.net>, 11.09.2013); *Форми з’єднувальної сітки орнаментальних вітражних полотен* (К. Сазонов, А. Петрушевський); *Київська майстриня до Дня вишиванки розповіла про «мову» орнаментного письма* (<https://ua.112.ua/>, 19.05.2016); *У Кропивницькому представили основний етап проекту «Орнаментальне ткацтво Кіровоградщини»* (Рідний край, 30.04.2020).

Гібридний суфікс **-альн-** / **-іальн-** дослідники виокремлювали також у словотвірній структурі прикметників, співвідносних в українській мові з іменниками жіночого роду на **-а** (пор.: *зон-альн-ий* ← *зона*, *кафедр-альн-ий* ← *кафедра*, *комун-альн-ий* ← *комуна*, *натур-альн-ий* ← *натура*, *орбіт-альн-ий* ← *орбіта*, *персон-альн-ий* ← *персона*, *плевр-альн-ий* ← *плевра*, *фігур-альний* ← *фігура*) та з іменниками на **-ія**, причому зазначали, що варіант суфікса **-іальн-** – це результат утинання звука [й] парадигмальної основи іменника та приєднання звука [і] до суфікса **-альн-** [Грищенко 1978, с. 152], пор.: *бактер-іальн-ий* ← *бактерій(-а)*, *колег-іальн-ий* ← *колегій(-а)*, *колон-іальн-ий* ← *колоній(-а)*, *категор-іальн-ий* ← *категорій(-а)*, *територ-іальн-ий* ← *територій(-а)*, *індустр-іальн-ий* ← *індустрій(-а)*, *прем-іальн-ий* ← *премій(-а)*. Морфолого-словотвірне перевнормування вже зазнала структура деяких прикметників, співвідносних з іменниками на **-ія**: їхній суфікс **-іальн-** замінено на **-н-**, що приєднаний без будь-яких морфонологічних змін, безпосередньо до основи іменника жіночого роду з кінцевим [ій], пор.: *категорій-н-ий* ← *категорій(-а)* замість *категоріальний* (напр.: *категорійний підхід*, *категорійна граматики*); *президій-н-ий* ← *президій(-а)* замість *президіальний* (напр.: *президійне розпорядження*), та на суфікс **-льн-** зі словотвірним значенням призначення, що приєднаний до дієслівної основи, пор.: *преміюва-льн-ий* ← *преміюва-ти* замість *преміальний* (напр.: *преміювальний фонд*). Напр.: ...*типологія категорійних параметрів дискурсу... охоплює такі компоненти, як адресатність, антропоцентричність, відносна оформленість, дискретність, експресивність, емотивність...* (В. Корольова); *Категорійне значення напівфразеологізованих речень виявляється у ставленні мовця до повідомлюваного, до одного з учасників комунікації...* (М. Личук); *У лінгвістичних дослідженнях широкоживане поняття «міжкатегорійний перехід»...* (Л. Шитик); *Спільнокатегорійну і різнокатегорійну перехідність ілюструють вищя перехідності в системі лексико-граматичних класів* (Л. Шитик).

Проте чимало іншомовних прикметників на **-альний / -іальний, -уальний** не мають в українській мові співвідносних іменників, що є, на думку

А.П. Грищенко, «ще одним свідченням вторинності зв'язку між вихідними й похідними формами рекатегоризаційного перетворення іменник → відносний прикметник» [Грищенко 1978, с. 153], пор.: *адвербіальний, візуальний, віртуальний, денціальний, дорсальний, лабіальний, локальний, маргінальний, нейтральний, палатальний, плюральний, соціальний, темпоральний* та ін. З погляду синхронних словотвірних зв'язків ці прикметники непохідні в українській мові, у їхній морфемній структурі використано суфікс **-н-**, за допомогою якого вони морфологічно оформлені як прикметники української мови. Словотвірною перевнормування ці прикметники не зазнають, проте можуть бути замінені навіть в усталених словосполученнях прикметниками з питомими українськими основами, пор.: *адвербіальний* і *прислівниковий словотвір, віртуальне* і *можливе утворення, лабіальний* і *губний звук, соціальний* і *суспільний рух, темпоральний* і *часовий чинник*.

Відносні прикметники іншомовного походження з гібридним суфіксом **-ивн-** – це освоєні в українській мові за допомогою суфікса **-н-** латинські віддієприкметникові прикметники на **-ivus** [Грищенко 1978, с. 153]. Подібно до відносних прикметників із гібридними суфіксами **-ічн-** / **-ичн-**, **-альн-** / **-іальн-**, **-уальн-** їх так само словотвірно пов'язували з іменниками чоловічого роду, що мають нульову флексію (пор.: *атрибут-ивн-ий* ← *атрибут, реферат-ивн-ий* ← *реферат, спорт-ивн-ий* ← *спорт*), та з іменниками жіночого роду на **-ія**, морфонологічними умовами поєднання якого вважали утинання кінцевого звукосполучення **[ій]** та чергування звуків **[ц]**, **[с]** іменникової основи з передсуфіксальним **[т]** прикметникової основи [Грищенко 1978, с. 153] (пор.: *аглютинат-ивн-ий* ← *аглютинація[ій](-а), адміністра-ивн-ий* ← *адміністрація[ій](-а), вегетат-ивн-ий* ← *вегетація[ій](-а), дедукт-ивн-ий* ← *дедукція[ій](-а), індукт-ивн-ий* ← *індукція[ій](-а), комунікат-ивн-ий* ← *комунікація[ій](-а), конотативний* ← *конотація[ій](-а), меліорат-ивн-ий* ← *меліорація[ій](-а), регулят-ивн-ий* ← *регуляція[ій](-а)*). Кілька відносних прикметників на **-ивний** уже на ґрунті української мови вступили у словотвірні відношення з іменниками чоловічого та жіночого роду, які утворені від латинських за походженням прикметників на **-ivus**, що послугувало підставою виділити в таких прикметниках словотвірний суфікс **-н-** замість **-ивн-**, пор.: *альтернатив-н-ий* ← *альтернатив-а, курсив-н-ий* ← *курсив, норматив-н-ий* ← *норматив, рецидив-н-ий* ← *рецидив, субстантив-н-ий* ← *субстантив* і под. Так само за допомогою суфікса **-н-** морфологічно й словотвірно освоєні не співвідносні з іменниками іншомовні прикметники *фрикативний, квантитативний* та ін.

Морфолого-словотвірного перевнормування зазнали лише деякі прикметники, співвідносні з іменниками на **-ія**: уживаний донедавна в них гібридний суфікс **-ивн-** замінено на суфікс **-н-**, який безпосередньо, без будь-яких морфонологічних змін поєднаний з кінцевим звукосполученням

[ій] іменникової основи, пор.: *асиміляцій-н-ий* ← *асиміляція[ій](-а), вегетацій-н-ий* ← *вегетація[ій](-а), дедукацій-н-ий* ← *дедукція[ій](-а), індукцій-н-ий* ← *індукція[ій](-а), комунікацій-н-ий* ← *комунікація[ій](-а), конотацій-н-ий* ← *конотація[ій](-а), меліорацій-н-ий* ← *меліорація[ій](-а)*, напр.: *Українські мовознавці зосередилися передусім на виявах деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську в різних комунікативних сферах* (О. Данилевська); *В естетичних, ритмічно організованих мовних структурах конотаційний потенціал цього функційно активного вокального елемента здатний традиційно маніфестувати ностальгійні настрої, своєрідну задумливість та гармонію душевних переживань...* (Л. Українець); *Конотаційна семантика і прагматика голосних в українській поетичній мові ХХ – ХХІ* (Л. Українець). Ці прикметники вже кодифіковані, подані в новітніх орфографічних [Український орфографічний словник 2009, с. 89, 336 – 337, 429], і тлумачних [Словник української мови 2012, с. 92–93, 402, 479, 536] словниках української мови, але нерідко поряд із прикметниками на **-ивний**, пор.: *Характер конотативного забарвлення може зумовлюватися певною внутрішньою формою одиниці, як у парах абсолютних синонімів: равлик (викликає позитивні асоціації...) – слимак (викликає негативні асоціації)* (УМЕ, 2007, 279) і *Почну з виправдань перед читачами за нахил і потяг до гігантських назв, адже усвідомлюю невичерпність такої теми, її конотаційні провалля і лабіринти...* (С. Процюк). Таке подання ускладнює вибір одного з двох варіантів або й спричинює помилки. Особливо це помітно в тих контекстах, де за допомогою суфіксів **-ивн-** і **-н-** розмежовують значення прикметників, пор.: *інформативний* ('змістовний'), напр.: *інформативний текст* і *інформаційний* ('який стосується поширення інформації'), напр.: *інформаційний бюлетень, інформаційні технології; комунікативний* (лінг. 'який стосується спілкування, зв'язку'), напр.: *комунікативна функція мови, і комунікаційний* ('який стосується шляхів сполучення, ліній зв'язку'), напр.: *комунікаційні лінії зв'язку*.

Група відносних прикметників із гібридним суфіксом **-арн-** (після л – **-ярн-**) об'єднує небагато дериватів від латинських основ із словотвірним суфіксом **-іг-**. Вони так само співвідносні з іменниковими основами жіночого або чоловічого роду, пор.: *дисциплін-арн-ий* ← *дисципліна, молекуляр-арн-ий* ← *молекула, монет-арн-ий* ← *монета, парламент-арн-ий* ← *парламент, парламентаризм, планет-арн-ий* ← *планета, плебісцит-арн-ий* ← *плебісцит, рудимент-арн-ий* ← *рудимент*. У сучасній мовній практиці спостерігаємо тенденцію до заміни форманта **-арн-** у деяких із таких прикметників суфіксами **-н-** або **-ськ-** у межах того самого словотвірного значення, пор.: *плебісцитний* замість *плебісцитарний*, напр.: *плебісцитний захід; планетний* замість *планетарний*, напр.: *планетна система*. Проте новітні словники здебільшого і далі подають ці прикметники з обома суфіксами як засобами розмежування їхніх значень, оскільки

співвідносять їх із різними іменниковими основами, пор.: *парламентський* від *парламент*, напр.: *парламентський комітет*, *парламентські вибори*, і *парламентарний* від *парламентаризм*, напр.: *парламентарна республіка* [Словник української мови 2012, с. 720]; *рудиментний* від *рудимент* ('залишок, слід зниклого явища'), напр.: *рудиментні суспільні явища*, і *рудиментарний* від *рудимент* ('недорозвинений, залишковий орган, що був колись розвинений у предків цього організму'), напр.: *рудиментарний орган* [Словник української мови 2012, с. 1011].

Значно менше прикметників на **-арний** не має співвідносних іменників, тому їх вважають запозиченнями латинського походження, оформленими морфологічно в українській мові за допомогою суфікса **-н-**, пор.: *гуманітарний*, *мажоритарний*, *унітарний*.

Специфіка прикметників іншомовного походження на **-іональний** полягає в тому, що суфікс **-н-**, за допомогою якого морфологічно освоювали запозичені основи з латинської та інших європейських мов, було приєднано до кількох словотворчих суфіксів цих мов, що спричинило появу в українській мові громіздкого за будовою форманта **-іональн-**, не властивого її словотвірній системі: *акціональний*, *емоціональний*, *конвенціональний*, *конституціональний*, *конфесіональний*, *професіональний*, *субстанціональний*, *функціональний*, *ізофункціональний* та ін. Саме тому словотвірна структура деяких із таких прикметників зазнала перенормування на основі їхніх формально-семантичних співвідношень у сучасній українській мові зі спільнокореновими іменниками на **-ія**, що вможливило витлумачити її за національним словотвірним стандартом, а саме як структуру відсубстантивних прикметників, утворених за допомогою суфікса **-н-** від основ іменників з кінцевим звукосполученням [іі] без морфонологічних змін, пор.: *акцій-ний* ← *акц[іі]-(-а)*, *емоцій-ний* ← *емоц[іі]-(-а)*, *конвенцій-ний* ← *конвенц[іі]-(-а)*, *конституцій-ний* ← *конституц[іі]-(-а)*, *конфесій-ний* ← *конфес[іі]-(-а)*, *професій-ний* ← *профес[іі]-(-а)*, *субстанцій-ний* ← *субстанц[іі]-(-а)*, *функцій-ний* ← *функц[іі]-(-а)*. Ці прикметники кодифіковано в деяких новітніх тлумачних і перекладних словниках, проте до окремих із них подано і прикметник на **-іональний** як рівнозначний (пор.: *функціональний*, *функційний*) у словосполученнях *функціональна (функційна) система* як економічний термін, *функціональне (функційне) рівняння*, *функціональний (функційний) аналіз* як математичний термін, *функціональні (функційні) процеси в людському організмі*, що вживаний як біологічний термін [Російсько-український словник 2014, т. 4, с. 692] або як не взаємозамінні, співвідносні з різними іменниками в межах своїх значень (пор. *професійний* – 'який стосується професії, пов'язаний з якою-небудь професією' (напр.: *професійна орієнтація*) і *професіональний* – 'який стосується професіоналізму, професійної майстерності' (напр.: *професіональна рука художника*) [Словник української

мови 2012, с. 928].

Безпідставно, на нашу думку, подавати як рівнозначні, зокрема, прикметники *функціональний* і *функційний*. З 90-х рр. ХХ ст. в українському науковому вжитку прикметник *функціональний* почали замінювати на *функційний* у складі термінів-словосполучень, де він виражає значення 'грунтований на виконуваній функції, пов'язаний із нею', пор.: *функційний підхід*, *функційний аспект*, *функційний аналіз*, *функційний рівень*, *функційна граматики*, *функційна морфологія*, *функційний синтаксис* та ін., напр.: *На засадах функційного і категорійного підходу синтаксичні категорії диференційовано на надкатегорії, підкатегорії, категорії та грами* (М. Мірченко); *У словнику описано формальні, змістові та функційні властивості нових слів і словосполук...* (Є. Карпіловська); *На функційному рівні одиницею є синкретична функція...* (Л. Шитик); *Дослідник аналізує синтаксичний синкретизм у формальному семантичному та функційному аспектах...* (Л. Шитик); *У дослідженнях функційно-категорійної граматики чільне місце посіли дослідження категорійної структури речення...* (К. Городенська); *Запропонований І.Р. Вихованцем підхід до проблем функційної граматики вможливив розмежувати функційну морфологію і функційний синтаксис із відповідним обсягом категорій, форм функцій та одиниць* (А. Загнітко).

Дехто вважає прикметник *функційний* новим, проте це безпідставно, адже він був зафіксований у перекладних словниках середини та кінця минулого сторіччя, зокрема в Українсько-німецькому словнику (укладачі З.Ф. Кузеля та Я.А. Рудницький. – Лейпциг, 1943) та Українсько-англійському словникові (укладачі К.-Г. Андрусишин і Дж.-Н. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990). Саме тому правильно говорити про актуалізацію прикметника *функційний* як один із часткових виявів загальної тенденції до посилення ролі національних словотвірних зразків, яку спостерігаємо в сучасній мовній практиці.

Сьогодні фахівці пропонують розмежувати прикметники *функційний* і *функціональний*: *функційний* вважати відіменниковим прикметником, утвореним за типовим для української мови словотвірним зразком – за допомогою суфікса **-н-** від основи іншомовного іменника *функція*. Прикметник *функціональний* – це результат колишнього пристосування за допомогою суфікса **-н-** прикметників іншомовного походження, що мали у своїй структурі кілька дериваційних афіксів, до морфологічної та словотвірної підсистем української літературної мови. За своєю структурою та значенням він пов'язаний з іменниками *функціоналізм* і *функціонал*.

У мовознавстві поширений термін *акціональні дієслова*, яким називають дієслова зі значенням дії. Це означає, що його потрібно співвідносити з іменником латинського походження *акція*, який виражає значення 'дія, діяльність, спрямована на досягнення певної мети', і виділяти в його словотвірній структурі іншомовний сегмент **-іональн-**. Дехто з українських дослідників замінив термін *акціональні дієслова* на *акційні дієслова*, напр.: *Поди-*

бне розмежування Ф. Данеш суттєво поглиблював, поділяючи весь склад дієслів на **акційні та неакційні** (А. Загнітко); *Саме волітивність є обов'язковою семою у значеннях акційних дієслів* (А. Воскрес); *В українській мові просторову семантику мають 4 розряди дієслів: власне локативні, процесу, акційні та руху* (О. Бачишина). У сучасній мовній практиці, зокрема в мові реклами, узвичаєним стало словосполучення *акційна пропозиція*, коли йдеться про діяльність, спрямовану на поширення ліків. Проте прикметник *акційний*, ужитий у цих термінах-словосполученнях, потрібно відрізнити від такого самого прикметника, пов'язаного з іменником *акція*, що означає 'цінний папір', напр.: *акційний бум, акційний попит*.

Попри відзначене морфолого-словотвірне перевнормування кілька прикметників іншомовного походження на **-іональний** не мають в українській мові співвідносного іменника на **-ія**, але вживаний спільнокореневий іменник на **-ізм**, пор.: *оказіональний і оказіоналізм, раціональний і раціоналізм, ірраціональний і ірраціоналізм* та ін., на підставі чого в цих прикметниках синхронно виокремлюємо лише суфікс **-н-** як засіб їх морфологічного освоєння.

Висновки. Отже, новітні тенденції до переважного використання національних зразків у прикметниковому словотворенні, а особливо в термінотворенні, спричинили синхронне морфолого-словотвірне перевнормування раніше запозичених прикметників латинського походження, суть якого

полягає в заміні їхніх гібридних словотворчих суфіксів **-ічн-** / **-ичн-**, **-ивн-**, **-альн-**, **-арн-** (**-ярн-**), утворених на основі чужомовних (переважно латинських) прикметникових словотворчих суфіксів **-іс-**, **-іv-**, **-al-**, **-ar-**, а також складного суфікса **-іональн-**, питомим українським суфіксом **-н-**, безпосередньо поєднаним з основою іменників, що має кінцеве звукосполучення [ій].

Заміна відбувається вибірково і непослідовно. Найширше перевнормовано словотвірну структуру іншомовних прикметників на **-ічний** / **-ичний**, співвідносних з іменниками жіночого роду на **-ія**. Перевнормовані прикметники набули статусу узусних одиниць, бо стали вжитковими в науковому дискурсі багатьох дослідників, проте більше ще тих, які використані в індивідуальних мовних дискурсах. Очевидним є й те, що одні прикметники на **-ічний** / **-ичний** в ідіолекті певного автора вже перевнормовані, а структурно однотипні, які так само можуть бути перевнормованими, він уживає у традиційному словотвірному оформленні.

Прикметники на **-ивний**, **-альний**, **-арний** (**-ярний**), **-іональний** зазнали обмеженішого і вибірковішого синхронного морфолого-словотвірного перевнормування, проте їхні заміники із суфіксом **-н-** вже зафіксували новітні словники з властивими їм значеннями.

Виконане дослідження відкриває перспективи для ґрунтовного вивчення інших тенденцій сучасного українського словотворення.

ЛІТЕРАТУРА

- Баган М. П. Паронімія в сучасній українській лінгвістичній термінології: причини й тенденції розвитку. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Серія «Філологічні науки» Мовознавство*. 2017. Т. 1. № 8. С. 5–10. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2017/NV_2017_8-1/3.pdf
- Вознюк Г., Наконечна Г. Чужослови в системі української фінансово-економічної термінології: проблеми адаптації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 48–50.
- Горецький П. Чужомовні наростки в запозичених прикметниках в українській мові. *Вісник Інституту української наукової мови*. Вип. 2. 1930. С. 22–27.
- Городенская Е. Г. Суффиксальное словообразование относительных прилагательных. *Украинская грамматика*. Київ: Наукова думка, 1986. С. 211–213.
- Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 205 с.
- Кунець І. І. Прикметники з суфіксом **-н-ий** у давньоруській і в українській мовах. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. Кн. 7–8.
- Російсько-український словник: у 4 т. Київ: Знання, Т. 1. 2011. 992 с.; Т. 2. 2012. 860 с.; Т. 3. 2013. 933 с.; Т. 4. 2014. 934 с.
- Словник української мови. Вид. друге. Відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: Просвіта, 2012. 1320 с.
- Вакулєнко С. Загальні тенденції в унормуванні української мови (1920–2015 рр.). *Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування (1920–2015)*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2018. С. 7–258.
- Український орфографічний словник. Вид. дев'яте. Київ: Довіра, 2009. 1011 с.

REFERENCES

- Bahan M. P. (2017). Paronymia in modern Ukrainian linguistic terminology: the causes and criteria of distinction. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka Seriya «Filolohichni nauky» Movoznavstvo*. T. 1. № 8. S. 5–10. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2017/NV_2017_8-1/3.pdf [in Ukrainian].
- Vozniuk H., Nakonechna H. (2016). Chuzhoslovy v systemi ukrainskoi finansovo-ekonomichnoi terminolohii: problemy adaptatsii [Loanwords in the system of Ukrainian financial and economic terminology:

problems of adaptation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Seriia «Problemy ukrainiskoi terminolohii»*. № 842. S. 48–50 [in Ukrainian].

3. Horetskyi P. (1930). Chuzhomovni narostky v zapozychenykh prykmetykakh v ukrainiskii movi [Foreign-language growths in borrowed adjectives in the Ukrainian language]. *Visnyk Instytutu ukrainiskoi naukovoï movy*. Vyp. 2. S. 22–27 [in Ukrainian].

4. Gorodenskaya E. G. (1986) Sufiksálne slovoobrazovanie otnositelnykh prilagatelnykh. [Suffixal derivation of relative adjectives]. *Ukrainskaya grammatika*. Kyiv: Naukova dumka. S. 211–213 [in Russian].

5. Hryshchenko A. P. (1978). Prykmetnyk v ukrainiskii movi [Adjective in Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. 205 s. [in Ukrainian].

6. Kunets I. I. (1963). Prykmetnyky z sufiksom **-n-yi** u davnoruskii i v ukrainiskii movakh [Adjectives with the suffix **-n-th** in ancient Ukrainian and in Modern Ukrainian]. *Pytannia slovianskoho movoznavstva*. Lviv: Vydvo Lvivskoho un-tu. Kn. 7–8 [in Ukrainian].

7. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: u 4 t. [Russian-Ukrainian Dictionary]. Kyiv: Znannia, T. 1. 2011. 992 c.; T. 2. 2012. 860 c.; T. 3. 2013. 933 s.; T. 4. 2014. 934 s. [in Russian].

8. Slovnyk ukrainiskoi movy (2012) [Dictionary of the Ukrainian language]. Vyd. druhe. Vidp. red. V.V. Zhaivoronok. Kyiv: Prosvita. 1320 s. [in Ukrainian].

9. Vakulenko S. Zahalni tendentsii v unormuvanni ukrainiskoi movy (1920–2015 rr.) [General trends in the normalization of the Ukrainian language (1920–2015)]. *Ukrainska mova: unormuvannia, rozunormuvannia, perevnormuvannia (1920–2015)* (2018). Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo. S. 7–258 [in Ukrainian].

10. Ukrainskyi orfohrafichnyi slovnyk (2009) [Ukrainian spelling dictionary]. Vyd. deviate. Kyiv: Dovira. 1011s. [in Ukrainian].

MORPHOLOGICAL-WORD-FORMING RENORMALIZATION OF LOAN ADJECTIVES IN COMMON PHRASES

Abstract. The relevance of the article is due to the need to review the usual interpretation of the word-forming structure of long-borrowed adjectives, to demonstrate the correspondence between foreign and Ukrainian word-forming means in order to achieve the optimal correlation between national and foreign-language components.

The purpose of this paper is to trace the basic regularities in the synchronous morphological and word-formation renormalization of borrowed adjectives with hybrid suffixes that have arisen as a result of a combination of foreign-language suffixes and the typical Ukrainian adjective suffix **-n-**, to evaluate the normativity and expediency of these newest processes.

Methods. The investigation is grounded on the observation method and descriptive method, structural method (for the analysis of the structure of adjectives) and the method of functional analysis (to determine the functional advantages of the adjectives).

The article proves the productivity of recent trends in the predominant use of national patterns in adjective word formation, and especially in term formation. This trends have been interpreted as synchronous morphological and word-forming renormalization of previously borrowed adjectives of Latin origin. The paper clarifies the conditions and regularities of the synchronous morphological and word-forming transformation of borrowed adjectives in the context of the newest tendency for the predominant use of national models of adjective word-formation, which is becoming widespread in modern Ukrainian language practice, in particular in scientific and journalistic discourses.

The author states the selective replacement of the hybrid suffixes with specific adjectival suffixes, and describes the problems of lexicographic codification of the re-translated adjectives, first of all in the new explanatory and orthographic dictionaries of the Ukrainian language. The author emphasizes the need for consistent renormalization of the vocabulary.

Keywords: loan adjectives, hybrid suffix, common phrases, synchronous morphological-word-forming renormalization, specific word-forming suffix.

© Городенська К., 2020 р.

Катерина Городенська – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики та наукової термінології, Інститут української мови НАН України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2638-9037>

Kateryna Horodenska – Doctor of Philology, Professor, Chief of the Grammar and Scientific Terminology Department, Institute of the Ukrainian Language, the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2638-9037>